

УДК 94(438) „1918”: 325.8

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.59872

ДЕСТРУКТИВНІ СИЛИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РЕГРЕСУ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО

© М. М. Приходько

В статті досліджено процес ескалації соціального конфлікту в Українській державі гетьмана Скоропадського, котрий переріс в селянську війну. Висвітлено чинники протестних настроїв серед сільського населення Української Держави. Розглядаються опозиційні сили, котрі проводили боротьбу з інтервентами – Німеччиною та Австрією і гетьманською владою. Детермінантою негативного відношення до гетьманської влади було розорення і свавілля зі сторони німецьких солдат до українського сільського населення

Ключові слова: Українська Держава, гетьман Скоропадський, німецька окупація 1918 року

In the article it is investigated the process of escalation of social conflict in the Ukrainian State of hetman Skoropadsky, which grew into a peasant war. The factors of dissent among the rural population of Ukrainian State are revealed. The opposition forces who conducted the fight against the invaders – Germany and Austria and the Hetman's power, are considered. Determinant of the negative attitude to hetman power was ruin and arbitrariness on the part of German soldiers to the Ukrainian rural population

Keywords: Ukrainian State, hetman Skoropadsky, German occupation in 1918

1. Вступ

Травень 1918 року став початком грандіозної селянської війни, яка дуже скоро охопила всю територію України. Звичайно війна була деструктивним елементом в геополітичному становищі Української Держави гетьмана Скоропадського. У війні приймали участь, а також керували деякими епізодами непосередньо опозиційні до гетьмана сили. Головні причини цієї війни: відновлення поміщицького землеволодіння і терор каральних і реквізичійних загонів інтервентів, які грабували, страчували селянське населення. Проти насильства австро-німецьких військ і гетьманської «варти» (охорони) виступила організована і впливова в українських селах сила – вільне козацтво, що відвернулося від свого недавнього гетьмана. У ході локальних повстань українських селян тільки за шість перших місяців перебування іноземних армій в Україні було вбито близько 22 тисяч австрійських та німецьких солдатів і офіцерів (за даними німецького Генерального штабу) і більш 30000 гетьманських «вартових» [1].

Фельдмаршал фон Ейхгорн вказував, що більше 2 мільйонів селян в Україні виступило проти австро-німецького терору. Можна сказати, що тільки в повстанських збройних загонах в травні-вересні 1918 року встигло побувати до 100 000 чоловік [2].

Лідер білогвардійців генерал Денікін, далеко не симпатизував селянській боротьбі, в своїх спогадах вказував, що українське село піднялося проти

німців як грабіжників і захисників поміщиків. Повстання селян практично зірвало збір та вивезення з України продовольства до Німеччини. До листопада 1918 року з України до Німеччини та Австро-Угорщини було вивезено тільки 113 000 тонн борошна (близько 9300 вагонів хліба), близько 30000 вагонів продуктів і сировини 19 500 тис. вагонів було відправлено до Австро-Угорщини, 16500 тисяч вагонів – до Німеччини, 271 вагон – до Туреччини та 130 вагонів – до Болгарії [2].

2. Аналіз літературних даних та постановка проблеми

Даний період висвітлений в радянській, зарубіжній і вітчизняній історіографії. Це стосується як процесів, що відбувалися в цілому світі загалом – завершення Першої світової війни, повоєнне облаштування світу (Версальська і Вашингтонська конференції), так і в окремих країнах – розпад Російської імперії, прихід до влади більшовиків, громадянська війна на теренах колишньої Російської імперії, створення незалежних слов'янських держав на Балканах та у Центральній Європі тощо. Що стосується історії українських земель по завершенню Першої світової війни, то і ці події також знайшли відбиток і в українській, і в радянській, і частково в російській історіографії.

Значний відсоток в історіографії даної проблеми займають марксистські історики, як радянські,

так і зарубіжні. Серед радянських дослідників можна виділити праці П. Калениченка, М. Миска, С. Стецкевича та деяких інших дослідників.

Заслуговує на увагу збірка статей М. Королишина, що вийшла у м. Торонто: «За всенациональну єдність» (1983 р.) [3].

Цікаву думку, щодо подій пов'язаних із причинами переваги опозиційних сил над Гетьманатом висловлює Проданюк Ф. Н. в своїй праці «Українська Держава та її гетьман Павло Скоропадський» звертає увагу на становище Української Держави гетьмана Скоропадського зважаючи на його становище на європейській геополітичній карті [4].

Особливу цінність становлять праці українських емігрантів, які були свідками подій 1918 року. Серед них особливо помітний вклад у розвиток періоду правління П. Скоропадського внесли В. Андрієвський (1923 р.), С. Воляник (1989 р.), І. Лисяк-Рудницький (1994 р.), М. Лозинський (1970 р.), М. Стахів (1962 р.), В. Трембіцький (1989). Їхні праці носять мемуарно-дослідницький характер.

Низку праць діаспорні дослідники саме факторам занепаду Української держави гетьмана Скоропадського, деструктивним силам, які постали в якості детермінанти процесу переходу влади в країні опозиційним силам. Це, зокрема, дві монографії – А. Господина (1989) «Три визначні дипломати: граф М. Тишкевич, князь І.Токаржевський-Карашевич, барон М. Василько» [5] та І. Хоми «Апостольський престіл і Україна, 1919–1922» [6].

3. Ціль та задачі дослідження

Проведені дослідження ставили за мету визначити детермінанту процесів занепаду Гетьманату, та процесів активізації опозиційних до гетьмана рухів, партій та союзів.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні задачі:

– визначити причини народного супротиву гетьманській владі, які стали соціальною базою для опозиційних сил в справі повалення Гетьманату;

– встановити негативні наслідки страйку залізничників, який паралізував сполучення Української Держави із Німеччиною та Австро-Угорщиною, що призвело до невиконання з боку України її зобов'язань по експорту сільськогосподарської продукції;

– дослідити соціальну базу на якій базувалася гетьманська влада.

4. Геополітична складова антигетьманських настроїв серед сільського населення

Інтервенти, що розраховують на більше, так і не змогли подолати продовольчу кризу в Німеччині та Австрії за рахунок України. Перше велике повстання відбулося в кінці травня 1918 року в районі Єлісаветграда, коли проти грабіжників виступило близько тисячі озброєних повстанців-селян. На початку червня піднялася Катеринославщина і Уманщина, де в повстанських загонах билосся вже до п'яти тисяч чоловік. Найбільшу загрозу для режиму представляло селянське повстання, що почалося 2 червня 1918 на Звенигородщині і Таращанщині (південь

Київської губернії). Спочатку загони повстанців формувалися з учасників вільного козацтва колишнім організатором цього козацтва, а в травні 1918 року – повноважним представником гетьманської держави Юрієм Тютюнником [7].

Користуючись своїм службовим становищем, Тютюнник зміг таємно передати повстанцям 10 000 гвинтівок, понад 200 кулеметів, 2 гармати, велику кількість набоїв і військового спорядження. Це дозволило створити цілу «повстанську армію» (близько 15 000 чоловік), яка незабаром захопила містечко повіту Таращу [8]. Вже 16 червня 1918 року, під час розростання Звенигородсько-Таращанського повстання, в Києві зібрався Земський всеукраїнський з'їзд. Виправдовуючи повстання і шукаючи його причину, з'їзд вказав на політику «безоглядної реакції та реставрації старого ладу», яку проводить гетьман Скоропадський. У меморандумі Земського з'їзду звучав протест проти розправи австро-німецьких карателів над селянами, проти «нелюдського насильства», якому постійно піддавалися жителі сіл. Земські діячі вимагали негайного скликання Українських Установчих зборів, які повинні були вирішити аграрне питання і питання про перебування інтервентів в Україні. Петлюра тоді заявив гетьманові: «Ми вимагаємо, щоб не порушувалися елементарні права людини, як це було в царський час». У серпні-вересні 1918 року німецьким і гетьманським військам насилу вдалося придушити Звенигородсько-Таращанське повстання. Але повстання спалахнуло в нових регіонах. На Полтавщині та Чернігівщині – під керівництвом більшовиків і лівих елементів з українських партій есдеків і есерів. На Катеринославщині і в Північній Таврії – під керівництвом анархістів і лівих есерів. У Гуляй-Польській волості Олександрівського повіту Катеринославщини прапор повстання підхопив анархістський отаман – батько Нестор Махно. Навколо харизматичної фігури Махна – захисника знедолених вже збиралася багатотисячна селянська армія всіх невдоволених режимом. Підригну роботу проти гетьмана вела глибоко законспірована організація офіцерів, що раніше служили у військах Центральної Ради, а потім перейшли в армію гетьмана – «Український офіцерський союз – Батьківщина (Вітчизна)» [9].

У цей союз увійшли майбутні керівники повстання полковники Василь Тютюнник і Олександр Осецький, очолив союз генерал Олександр Греков. «Батьківщина» підтримувала стосунки з Національним Союзом і з деякими отаманами селянських повстанців.

З кінця червня 1918 німецьке командування все активніше вимагало від гетьмана проведення арештів опозиції і агентів Антанти. Гетьман прийняв рішення про затримання і арешт колишніх членів Центральної Ради. Фактично під домашнім арештом опинився Грушевський. Винниченко був «попереджувально» арештований на один день (28 червня 1918 року). У ті ж дні був арештований колишній військовий міністр УНР Порш, а через місяць – 27 липень 1918 року Петлюра. У ці дні в Києві гру-

пою російських лівих есерів був убитий командувач групою німецьких армій в Україні «Київ» – генерал-фельдмаршал фон Ейхгорн і його ад'ютант.

Наприкінці травня 1918 був створений ще один центр опозиції режиму – міжпартійний Український Національний Союз. Спочатку він обмежився помірною критикою режиму і кабінету міністрів Лизогуба, як «неукраїнського в своєму складі і по своїй політичній орієнтації». Головою Національної Спільки спочатку був помірний федераліст Андрій Ніковський. Але з ослабленням німецького впливу, після невдач на Західному фронті в липні-серпні 1918 року ослабли і позиції гетьмана. Національний Союз з осені 1918 рік ставав все більш радикальним. До нього приєдналися українські есеки і есери «центру», «Селянська спілка», петлюрівський Земський союз.

У середині вересня 1918 року главою Національного Союзу став есдек Володимир Винниченко. Висловлюючи ідею «широкого єдиного національного демократичного фронту», Винниченко вже з вересня 1918 став шукати контакти з повстанськими отаманами, сподіваючись перетворити Національний Союз на повстанський центр. Винниченко і Микита Шаповал таємно від інших лідерів Національного Союзу пішли на переговори з радянськими представниками, які знаходилися в Києві як учасники переговорного мирного процесу між Гетьманською державою і Радянською Росією. Представники Росії (Раковський і Мануїльський) сподівалися, зі свого боку, підштовхнути всі опозиційні сили до повстання проти гетьмана і укріпити більшовицький вплив в Україні. Радянські представники обіцяли змовникам з Національного Союзу допомогу грошима і зброєю. Пропонувалось «організувати військові сутички на російсько-українському кордоні для того, щоб відтягнути гетьманські війська від Києва в момент повстання» [10]. Вони обіцяли Винниченку, що в разі перемоги українських соціалістів Радянська Росія визнає новий уряд Української республіки і не втручатиметься у внутрішні справи України.

Отаман Григор'єв організує на Єлісаветградщині загони з повсталих селян для боротьби з австро-німецькими каральними загонами і «вартою». Перший повстанський загін, близько 200 селян, Григор'єв зібрав в селах Верблужки і Цибулеве. Першою операцією григор'євців був напад на гетьманську поліцію (варту). Незабаром григор'євці розгромили великий каральний загін, захопивши чотири кулемети і гармату. Наступна перемога принесла великі трофеї. Повстанці напали на австрійський військовий ешелон на станції Куцівка, захопивши велику кількість патронів, гранат, гвинтівок і кулеметів. Цією зброєю Григор'єв озброїв півтори тисячі повстанців. На початку жовтня 1918 Григор'єву вдалося об'єднати під своїм керівництвом до 120 дрібних повстанських загонів Херсонщини. Однак наприкінці жовтня 1918 григор'євці зазнали ряд поразок від військ карателів і були змушені відійти на північ, до кордону Київської та Херсонської губерній.

До середини листопада 1918 року Григор'єв відновив свій вплив в степах України. Григор'євці

вибили німців і гетьманців з села Верблужки та Олександрії, після чого Григор'єв проголосив себе «отаманом повстанських військ Херсонщини, Запоріжжя та Таврії», хоча він контролював тоді один повіт Херсонщини, а на Запоріжжі та в Таврії ніколи не з'являвся. На початку грудня 1918 загони Григор'єва, діяли проти військ гетьмана, вторглися в землі Причорномор'я з боку Вознесенська і Жмеринки. Проти п'яти тисяч повстанців гетьманці змогли виставити тільки 545 чоловік. Цей заслін був відкинутий, і Григор'єв 13 грудня 1918 розгромив зведені загони гетьманців і німецьких солдатів біля станції Водопій, на околицях Миколаєва [11].

З середини вересня 1918 стало ясно, що перемога Антанти не за горами. 30 вересня 1918 капітулював перший союзник Німеччини – Болгарія. Посол Українсько Держави в Німеччині інформував гетьмана, що становище німецької армії безнадійне. Загальний наступ Антанти на Західному фронті почався 26 вересня 1918 року. Цей тотальний наступ призвів до прориву і повного розвалу німецького фронту. Так, 9 вересня уряд Німеччини офіційно заявив про необхідність перемир'я на фронтах і 3 жовтня в Німеччині був сформований новий «уряд миру» – Макса Баденського [12].

Наприкінці жовтня 1918 року в Австро-Угорщині почалася революція, результатом якої став розпад імперії. 28 жовтня були проголошені акти про незалежність Чехословаччини, Держави словенців, хорватів і сербів, Польщі. Вже, 30 жовтня капітулювала Туреччина, а 3 листопада – Австро-Угорщина. 7 листопада 1918 почалася революція в Німеччині, а вже через два дні імператор Німеччини Вільгельм Другий втік з країни. 11 листопада 1918 року Перша світова війна була закінчена підписанням перемир'я і повною капітуляцією Німеччини.

Розуміючи, що влада вже не може спиратися тільки на німецькі багнети, гетьман став лавірувати, шукати шлях до збереження влади і до налагодження союзу з країнами-переможницями. Сподіваючись на формування нової опори режиму, гетьман оголосив майбутню аграрну реформу і вибори в Національний парламент [13]. Гетьман офіційно запросив членів Національного Союзу на переговори щодо формування нового уряду «національної довіри». Винниченко погодився на участь Національного Союзу у формуванні нового кабінету міністрів. 24 жовтня 1918 був остаточно сформований новий міністерський кабінет, в якому Національний Союз отримав лише чотири далеко не ключові портфелі. Проте після створення коаліційного кабінету міністрів Винниченко несподівано оголосив, що Національний Союз не бере на себе відповідальності за політику кабінету і залишається до режиму гетьмана в опозиції [14]. Багатьом тоді стало ясно, що Винниченко взяв курс не на еволюцію режиму, а на революцію.

Винниченко розумів, що повстання необхідно провести негайно, поки Антанта не встигла виразно висловитися на користь збереження режиму, поки більшовики не перехопили ініціативу повстання, поки у гетьмана не було великих військових сил (тільки з 15 листопада 1918 гетьман планував провести перший

призов в українську армію, для формування нових частин вже були готові штаби і офіцерські кадри). Почавши готувати повстання, Винниченко і Шаповал перейшли на нелегальне становище, а Національний Союз зробив 9 листопада «відволікаючу» заяву про те, що повстання принесе тільки шкоду державі.

У вересні 1918 року в плани повстання були посвячені ще вісім його майбутніх організаторів: директор Департаменту залізниць Макаренко, генерал гетьманської армії Осецький, полковники гетьманської армії Павленко, Тютюнник, Хилобоченко і три діячі ЦК партії українських есерів. На початку листопада 1918 командував Запорізькою дивізією полковник Болбочан, командував Подільським корпусом генерал Ярошевич і командир Чорноморського кошу Поліщук дали згоду на участь у повстанні. Винниченко умовив Євгена Коновальця – командира полку Січових Стрільців (що базувався в Білій Церкві) першим підняти повстання проти гетьмана. Змову підтримувало і немало молодших офіцерів, переважно українського походження [15]. До змовників приєднався гетьманський міністр залізничного транспорту Бутенко. Генерал Осецький став керівником військового штабу повстання і сформував резервний полк охорони в Києві з людей, опозиційних режиму гетьмана. Невеликі надійні залізничні загони створювалися також на всіх вузлових станціях. Національний Союз вимагав від гетьмана скликати вже 17 листопада 1918 Національний конгрес з функціями парламенту. Але гетьман, пообіцявши скликати Конгрес, незабаром повністю відмовився від ідеї його проведення. Він боявся, що Конгрес висловиться за ліквідацію гетьманату і за відновлення республіки.

Довгий час нез'ясованими залишалися відносини гетьмана з Антантою. Французьке командування восени 1918 року негативно ставилося до самого факту самостійності України. Французькі емісари підштовхували гетьмана відмовитися від самостійності України, тільки в цьому випадку Антанта готова була надавати допомогу. Але на початку листопада 1918 гетьман отримав з Ясс заяву французького командування про те, що він повинен домовитися про співпрацю з широкими українськими кругами, а можливо і передати владу тим, хто не заплямував себе співпрацею з німецьким командуванням. Головним противником німців в Україні був Петлюра; і вже 11 листопада 1918 він був звільнений з в'язниці і прийнятий міністром юстиції і самим гетьманом.

Так, 10 листопада гетьман звернувся з закликом до громадян, викриваючи плани можливого повстання і обіцяючи скликати демократичний парламент. 11 листопада здавалося, що гетьман зважився на поступки «українським колам», але вже наступного дня стало ясно, що він готує абсолютно інший поворот. 12 листопада стало днем остаточного вибору подальшого курсу. Гетьман вирішив проголосити федерацію з Великоросією, заборонити підготовку Національного конгресу, розпустити коаліційний кабінет і відправити у відставку сім українських міністрів, які наполягають на скликанні Конгресу.

Вранці 13 листопада стало відомо, що гетьман вирішив посилити режим і піти на возз'єднання з

білогвардійською Росією, що коаліційний кабінет буде замінений кабінетом прибічників ліквідації української незалежності. В оточенні гетьмана проводилися консультації щодо створення проросійського кабінету прем'єра Сергія Гербеля. У той же день на таємному засіданні Національного Союзу вирішувалася доля повстання. Повстання вже набувало характеру національної оборони, і свіжа інформація про зміну орієнтирів Скоропадського підштовхнула ЦК УСДРП і ЦК УПСР дати згоду на керівництво повстанням. Петлюра заявив про свою участь в акції повстання, був намічений «революційний тріумвірат», який повинен був очолити новий революційний уряд: Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Микита Шаповал.

Винниченко згадує: «...ризик цей був цілком явний. Німецько-гетьманський уряд вже знав про підготовку повстання. Йому було відомо навіть про день останніх загальних зборів Національного Союзу, на якому повинен був бути обраний вищий орган влади Революції – Директорія. І цим вечором гетьманські офіцери на броньовиках з кулеметами їздили по всьому Києву, шукаючи той будинок, де проходила надзвичайна нарада. Якби вони його знайшли, ми б уже в той вечір були мертвими, ми знали про те, що гетьманська «охранка» наказала без суду розстріляти нас всіх на місці» [16].

Так, 3 листопада Петлюрі повідомили, що гетьман розпорядився знову його заарештувати. Не чекаючи арешту, Петлюра відправився в Білу Церкву, в 70 кілометрах від Києва, для організації виступу Січових Стрільців.

14 листопада гетьман підписав підготовлену ще кілька днів тому «Грамоту» – маніфест, в якому заявляв, що відстоюватиме «давню могутність і силу Всеросійської держави» [17]. Гетьман закликав до будівництва Всеросійської федерації як першого кроку для відтворення великої Росії. «Грамота» ставила хрест на всіх стараннях по створенню української державності. Цей документ остаточно відштовхнув від гетьмана велику частину українських федералістів, українських військових і свідомої української інтелігенції.

5. Обговорення результатів дослідження детермінанти антигетьманського повстання

Слід зауважити, що саме прагнення гетьмана і його оточення виконати умови Брестського договору й відібрати в селян хліб для відправки до Німеччини та Австро-Угорщини призвели до такого спротиву, що його гетьманський міністр і авторитетний історик Дмитро Дорошенко назвав «селянською війною». За далеко не повними даними німецького генерального штабу, за півроку правління П. Скоропадського в повстаннях, які спалахнули по всій Україні, загинуло близько 20 тисяч кайзерівських солдатів і офіцерів. Скільки загинуло гетьманців і селян (широко практикувався розстріл заручників у бунтівних селах за принципом кругової поруки) – узагалі невідомо. Але те, що це були десятки й десятки тисяч, – жодного сумніву. Для приборкання повстанців посол фон Мумм уже в червні

1918 р. просив Берлін додати до 20 дивізій (майже 500-тисячна армія) ще десять.

Страйк залізничників у липні 1918 р. охопив 200 тис. робітників із 240 тис. працюючих у цій галузі, практично припинивши сполучення із Центральними державами.

Подібні акції влаштовували практично всі профспілки. Демократична українська інтелігенція, що до того об'єднувалася в основних партіях Центральної Ради, створила опозиційний Український національно-державний союз (УНДС), із часом вилучивши з назви слово «державний», аби не виникало асоціацій з Українською Державою, як вона офіційно іменувалася за правління П. Скоропадського. Селянство, робітники, інтелігенція прямо заявляли і своєю позицією, діями доводили, що гетьманат – то не їхня держава, не їхній лад.

Відтак останній мав дуже вузьку соціальну базу: великі землевласники і підприємці, банкіри і чиновники (переважна частина яких не були етнічними українцями), колишні царські офіцери, праві елементи загальноросійських і деяких українських партій (російські й українські монархісти, кадети – Українська партія соціалістів-федералістів, а також Українська хліборобсько-демократична партія тощо). Самі вони аж ніяк не могли створити міцну державну будову і повністю покладалися на австро-німецькі багнети. Однак і це не гарантувало ані спокійного життя, ані порятунку від нових потрясінь.

6. Висновки

Одже в статті проаналізована діяльність публічних рухів та організації і як найбільш яскравий прояв нелігитимності гетьманської влади – селянське повстання. Звичайно детермінантою негативного відношення до гетьманської влади було розорення і свавілля зі сторони німецьких солдат до українського сільського населення. Саме це не задоволення і було політичним стрижнем, головним аргументом гетьманської опозиції. Демарш німецьких військ з терен України в кінці 1918 року не змінив негативне відношення населення до гетьмана, так як опозиційні сили зацентрували увагу людей на проросійській позиції гетьмана, яка втілювалась у формуванні проросійського уряду С. Гербея, та проголошення державного курсу на федерацію з білим рухом Росії.

Література

1. Каменецький, І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза [Текст] / І. Каменецький // Укр. історик. – 1968. – Ч. 1-4. – С. 5–18.
2. Кривець, Н. В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка, 1918–1933 рр. [Текст]: монографія / Н. В. Кривець; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2008. – 323 с.
3. Королишин, М. За всенациональну єдність [Текст] / М. Королишин. – Toronto: Basilian Press, 1982. – 160 с.
4. Проданюк, Ф. Українська Держава та її гетьман Павло Скоропадський [Текст] / Ф. Проданюк // Військо України. – 1993. – № 10. – С. 79–91.

5. Господина, А. Три визначні дипломати: граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич, барон М. Василько [Текст] / А. Господина. – Вінніпег, 1889. – 39 с.

6. Хома, І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922 [Текст] / І. Хома. – Рим, 1987. – 134 с.

7. Любовець, О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років [Текст] / О. М. Любовець. – К., 2005. – 411 с.

8. Матвієнко, В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії [Текст] / В. М. Матвієнко. – К.: ВПЦ, 2002. – 137 с.

9. Держалюк, М. С. Українсько-австро-угорські відносини 1918 р. Вип. 3 [Текст]: зб. наук. пр. / М. С. Держалюк. – К., 1993. – 279 с.

10. Діденко, І. В. Німецький чинник у відносинах Української Держави і Криму (травень – листопад 1918 р.) [Текст] / І. В. Діденко // Київ. старовина. – 2008. – № 4. – С. 81–91.

11. Заруда, Т. С. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави [Текст] / С. Т. Заруда. – Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). – К., 1993. – 184 с.

12. Папакін, Г. А. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси [Текст] / Г. А. Папакін. – К., 2003. – 282 с.

13. Пученков, А. С. Киев в конце 1918 г.: падение режима гетмана П. П. Скоропадского [Текст] / А. С. Пученков // Новейшая история России. – 2011. – № 2. – С. 57–72.

14. Лихолат, А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922) [Текст] / А. В. Лихолат. – М.: Госполитиздат, 1954. – 655 с.

15. Сергійчук, В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення [Текст] / В. Сергійчук. – Львів, 2002. – 704 с.

16. Солуха, П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського [Текст] / П. Солуха. – Київ, 1971. – 163 с.

17. Стопчак, М. В. Причини та наслідки повстання проти Гетьмана Петра Скоропадського в оцінці української історіографії державницького напрямку [Текст] / М. В. Стопчак // Вісн. Київського лінгв. ун-ту. – 2000. – № 4. – С. 442–459.

References

1. Kamenetskiy, I. S. (1968). German policy toward Ukraine in 1918, the year of its historical genesis [Nimets'ka polityka suproty Ukrayiny v 1918-mu rotsi ta istorychna geneza]. *Ukrainian Historian*, 1-4, 5–18.
2. Krivets, N. V. (2008). Ukrainian-German relations, politics, diplomacy, economics, 1918–1933 [Ukrayins'ko-nimets'ki vidnosyny: polityka, dyplomatiya, ekonomika, 1918–1933 rr]. *Kyiv*, 323.
3. Korolyshyn, M. P. (1982). To the national unity [Za vsenatsional'nu yednist']. *Toronto: Basilian Press*, 160.
4. Prodanyuk, F. B. (1993). Ukrainian state and Hetman Pavlo Skoropadsky [Ukrayins'ka Derzhava ta yiyi het'man Pavlo Skoropadskyy]. *Vijs'ko Ukrainy*, 10, 79–91.
5. Hospodyna, A. V. (1889). Three outstanding diplomat Count M. Tyshkevych, Prince I. Tokarzhhevskyy-Karashkevych, Baron M. Vasylo [Try vyznachni dyplomaty: hraf M. Tyshkevych, knyaz' I. Tokarzhhevskyy-Karashkevych, baron M. Vasylo]. *Winipeg*, 39.
6. Khoma, I. D. (1987). Holy See and Ukraine. 1919–1922 [Apostol's'kyu Prestil i Ukrayina. 1919–1922]. *Rym*, 134.

7. Lyubovets, A. N. (2005). Ukrainian parties and political alternatives 1917–1920 [Ukrayins'ki partiyyi y politychni al'ternatyvy 1917–1920 rokiv]. Kyiv, 411.
8. Matvienko, V. M. (2002). Ukrainian diplomacy 1917–1921 years: the territory of post-imperial Russia [Ukrayins'ka dyplomatiya 1917–1921 rokiv: na terenakh postimpers'koyi Rosiyi]. Kyiv: CUP, 137.
9. Derzhalyuk, M. S. (1993). Ukrainian-Austro-Hungarian relations 1918. Issue 3 [Ukrayins'ko-avstro-uhors'ki vidnosyny 1918 r.]. Kyiv, 279.
10. Didenko, I. V. (2008). German factor in relations between Ukrainian and Crimean State (May – November 1918) [Nimets'kyi chynnyk u vidnosynakh Ukrayins'koyi Derzhavy i Krymu (traven' – lystopad 1918 r.)]. Kyiv. starovyna, 4, 81–91.
11. Zaruda, T. S. (1993). Formation and basic directions of foreign policy of the Ukrainian State [Stanovlennya ta osnovni napryamky zovnishn'oyi polityky Ukrayins'koyi Derzhavy]. Anniversary Collection Memory of Paul Skoropadsky (1873–1945). Kyiv, 184.
12. Papakin, G. A. (2003). Pavlo Skoropadsky: patriot, statebuilder, man. [Pavlo Skoropads'kyu: patriot, derzhavotvoren', lyudyna]. Kyiv, 282.
13. Puchenkov, A. S. (2011). Kiev in late Fall 1918 g.: regime of hetman Skoropadsky [Kyev v kontse 1918 h.: padenye rezhyma hetmana P. P. Skoropadskoho]. The recent history of Russia, 2, 57–72.
14. Lyholat, A. V. (1954). The defeat of the nationalist counter-revolution in the Ukraine (1917–1922) [Razhrom natsyonalystycheskoy kontrrevolyutsyy na Ukrayne (1917–1922)]. Moscow:Hospolytyzdat, 655.
15. Serhiychuk, V. K. (2002). Misrecognition Ukraine. Addicted the World to Ukrainian statehood: look in the years 1917–1921 from the present analysis [Neusvidomlennya Ukrayiny. Stavlennya svitu do Ukrayins'koyi derzhavnosti: pohlyad u 1917–1921 roky z analizom s'ohodennya]. Lviv, 704.
16. Soluha, V. K. (1971). Treaty with Moscow against Hetman Pavlo Skoropadskoho [Dohovir z Moskvoyu proty het'mana Pavla Skoropads'koho]. Kyiv, 163.
17. Stopchak, M. V. (2000). The causes and consequences of the uprising against Hetman Petro Skoropadsky in assessing Ukrainian historiography [Prychyny ta naslidky povstannya proty Het'mana Petra Skoropads'koho v otsyntsi ukrayins'koyi istoriohrafii derzhavnyts'koho napryamu]. Visnyk Kievskogo Lingvistychnogo Universytetu, 4, 442–459.

*Рекомендовано до публікації д-р істор. наук, професор Журба М. А.
Дата надходження рукопису 18.01.2016*

Приходько Микола Миколайович, аспірант, кафедра історії та археології слов'ян, Інститут історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: prihod@ukr.net